

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿԻՒԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ ՎԱՆԵՐԱՅՐԵՐ
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Գիւմնէզ. 1903-1915,
Տպ. Հրապարակ. Պէտրոս, 1997. 58 էջ 207. Գին՝
Սուրիոյ եւ Լիբանանի համար 100 Ս. Դ., Արաստան-
ման՝ մէկ Տօլար: — Գիմնէ Zakaria Bizzikian, Ca-
rweol Abed, Beyrouth (Liban):

ԿԻՒԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ . . . այս խորագիրը
պիտի կարծել տար թէ Կիլիկիոյ եղբերեղութիւններէն
գրուած մը պիտի կարդանք կովմագին, եթէ յաջորդ
բառերը օգնութեան հասնէին մեզ՝ քաջայայտելու
համար թէ Կիլիկիոյ Հայրապետանոցէն մեացած վա-
նէրագիրներն են առանք, որ կը պատմեն Սահակ Բ.
Կաթողիկոսին սրտին կակիծները, թէ՛ իր պաշտօնի
մէջ կրած յուսախաբութիւններէն ցայտող եւ թէ՛
Կիլիկիոյ գլխուն դաւաճանօրէն պատրաստուած ա-
ղէտներու գուշակումէն ու ասոնց պոռթկումէն կայ-
ծակող կակիծները:

Այս վաներագիրներն մեծ մասամբ պատմական ար-
ժէք ունեցող պաշտօնական գրութիւններ են եւ կը
պատկերացնեն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան իրական
գիւմնէրը, — Քէֆուգեան Մկրտիչ Կաթողիկոսի գրե-
թէ քառօրոց զարու (1871-1894) ոչ այնքան օգ-
տակար զանակալութենէն ետքը, — ինչպէս նաեւ
այն ծրագիրներն ու ծիրերը, զորս իրագործելու հա-
մար խորհած ու աշխատած է Սահակ Բ.՝ իր օժու-
մէն անմիջապէս ետք:

ԿԻՒԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ ուսմէն սրտանցիկ է-
ջերէն մէկն է Կիլիկիոյ աղէտներուն գուշակութիւնը
Սահակ Բ.-ի կողմէն, որ տեսանողի մը նման կը կար-
դայ տիրող երեւոյթներուն ներքին կողմը, որոնք
պիտի գային կործանելու իր խորհուրդներն ու ծրա-
գիրները, Աթուին վերաշինութեան եւ պայծառու-
թեան մասին, եւ պիտի քաջադատէին զինքն որ իր
ժողովուրդին քեկումը ողորդէ . . . :

Աճուկի տարուա մը կայ հետեւեալ պարզ տո-
ղիւրուն մէջ, որոնք 1909 փետր. 10ին Սիսէն գրուած
են Ասանայի Առաջնորդին.

— «Տեղւոյս միւլքէտարճը ուրբաթ գիշեր Կարս
Պազարէ, Վահկայէ ժողովուած 10-12 տաւարներով
Հաճըն գնաց. ինչո՞ւն մեզ անձնօթ է . . . :
Ես լուր քան չեմ տեսներ այս ցուրտ եղանակին միւ-
լքէտարճին Հաճըն երթալուն մէջ. կանխադաշակ-
ուած վոթորիկը կը մօտենայ, նոր արհաւրանաց ամ-
պերը կը կուտակին, եւ մերկ ու անօթի ժողովուրդը
սպանդանոց պիտի առաջնորդուի:

. . . Սոյ անդի ճամփին մասին ալ քանք մը
կը պատմուին. եթէ ընողները թուրք են եւ քանուած,
հարկու չէր լուր, քանի որ նպատակը ծառօթ է.
նոյն խիկ Հիւպատոսներուն հասկցնելու է, որ այս
ճամփաւ ազգը՝ արիւն խմելու գազանութեան յա-
զուրդ տալու համար՝ իր սրբութիւնները իր ձեռքով
կը պղծէ, բռնու համար, որ «Հայր Բրաւ». զարե-
րով այս մեթոսին հետեւած են. հայր իր արիւնին
մէջ խեղդելու անիծապարտ տարին ալ նոյն մեթոսը

ի գործ դրին եւ տակաւին պիտի դնեն . . . :
ժողովուրդին հասկըցուցէր, որ մեր հրաժարականը
ընդհանուր եկեղեցւոյ սպառնացող վտանգին հա-
մար է. թո՛ղ չհեջուի անուն դժբախտ Կիլիկիոյ Կա-
թողիկոսաց շարքէն. զոնէ եկողներ հանդիստ օր եւ
արեւ վայելեն: Ամրողք վեց տարիներ կալուածական
խեղրով հալ ու մաշ եղանք, թող չըլլայ այսպիսի
կեանք մը» (Կիլիկ. Կակիծ. էջ 73-74):

Վերջապէս նախագուշակուած աղէտը կը պայ-
թի 1909 ի Զատիկի օրերուն՝ Ասանայի, Համիայի, Եւ-
ֆանիյէի մէջ, եւայլն, եւ անարեկ ժողովուրդը
չըջականերէն, կը խուժէ կ'ապստաման Սիս, եւ
նաւամուտ Կաթողիկոսը մէկդի կը թողու պաշտօ-
նականութիւնները, ու թէ եւ թախիծի եւ ախտանքի
մէջ, քայք կը ժողվէ իր կորուրդ եւ կ'սկսի հեռագիր
ներով Խօսիլ ու քողորել թիւրք պետութեան պատ-
կանեալ պաշտօնատէներուն:

Այս բոլոր պաշտօնագիրներուն ծրարը պատմած է
եղբ. Սահակ Բ., զրան արձանագրելով՝ **ԿԵՒԿԵԱՆ**
ԿԱԿԻՆՆԵՐ, որմէ զժբախտաբար շատ քան կորած է,
եւ մեացածի երազ է կազմուել **ԿԻՒԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ**
հատորիկը (էջ 77):

Այս հատորիկին սկիզբը (էջ 10-57) մասնաւոր
շահեկանութիւն ունի Ազգ. Կրթին. Վարչութեան
մատուցուած այն Տեղեկագիրը, որ կը պատկերացը-
նէ Սիսի Կաթողիկոսարանին եւ Կաթողիկոսութեան
իրական կացութիւնը:

Ճառասոցի հայազէտ Վիկտոր Լանկուա, որ
1852-53 ուղեւորուեցաւ Կիլիկիա, գիտական հե-
տազօտութիւններ ընկաւ համար, աւելի միութարա-
կան տեղեկութիւններ չունի Սիսի Հայրապետանոցին
վրայ. քացի Միրայէլ Բ. Կաթողիկոսի դէմքին կեն-
դանի գրչանկաւրէն:

Եւ հիմայ որ քուն Կիլիկիա եւ իր պատմական
Կաթողիկոսութիւնը կը հանգչին 1915 ի արհաւիրքնե-
րուն արատաւոր վտարկոյներուն ետեւ, եւ Կիլիկիոյ
վշտահար Կաթողիկոսը իր **ԱՏԱՆԱՎ** Կիլիկիոյ ժո-
ղովուրդին եւ փառքին ավերիւր կ'ուզէ փրկել այդ
արիւնոտ նաւարկութենէն ետքը, եւ վերաշինու-
թեան հիմունքը ապահովել սեղոցուած նոր պայ-
մաններու համեմատ. **ԿԻՒԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ** ու
այս հատորիկը իրեն յուշարձան կը կանգնի արիւն-
ներու ծրարէն ճողուած իր վաներագիրներով, նոր
կորով եւ նոր ոգի ներշնչելու իրեն եւ իր ժողովուր-
դին, ձեռնարկուած զործը ի գլուխ հանելու համար
յաջողութեան հնարաւոր չափերուն մէջ:

Չարեւոյ տիրապետութեան շրջանին Մայր Աթո-
ռոյ տպագան վտանգաւոր սեննող քաղաքապետներ
Կ. Պոլսի Ազգ. Երափ. ժողովին մէջ, Օսմանի բա-
նաձեւով կ'ըսէին, — Պէտք է պահել Կիլիկիոյ Աթոռը.
գիւղէր ինչո՞ւ համար. — Էջմիածնի Աթոռը փրկելու
համար: Այդ վտանգը այսօր շատ աւելի երկրագոյն
է:

Փափարեկի է որ այս հատորիկը հրատարակուած
ըլլար մարտը եւ խնամոտ տպագրութեամբ մը, եւ
անթերի քովանդակութեամբ, ինչ որ իրաւունքն էր

այսպիսի պաշտօնական վաւերացիրներու յատուկ հաւատարմութիւնը եւ ասկից զատ՝ վաւերացիրները զատարարուած բլային, նիւթերու կարգով, եւ նիւթերու ցանկ մըն ալ հատորին սկիզբը՝ զիւրացնէր այս կարեւոր վաւերացիրներուն փնտառութիւնը եւ կիրարկումը օգտակարագոյնս:

Եփիկեան Կալիճնէր, որ ասկէ յառաջ երեսուցէ մէջ բազմաթիւութեամբ ազատած էր կորուստէ, այժմ տապաքրութեամբ բոլորովին կ'ապրանայի կիլիկիոյ պատմութեան այս արժէքաւոր վաւերացիրներու հաւաքածուն:

ԴԱՐՁԵԱԼ ԾՈՎ—ԴՂԵԱԿ

Հալէպի **ԵՓՐԱՏ Թերթին** Մայիս 5, Եր. օրուան թիւին մէջ Ա. Խատենց կը գրէ.

« Կեչեքս հրատարակուած «Ծով—Կէօնի» գրքի մասին Բարդէն Մարգանին «Սիւն»ի Ապրիլ—Մայիս միացեալ բնագրէ մէջ գրած քննադատական—գրախօսականը կարդալով ուզեցի տեղագրական մի բանի ծանօտութիւններով մասնաճիւղ Մարտի մօտ լինեալ խումբի մը աշխատանքով սկսնել զիրէ՝ որով երէ երբէս սխալած չլլամ Շնորհալիի ոտ Ապրիլիսին գրած «Ծով—Դղեակ»ին աւելի պատշաճ ու հաւանական վայր մը բնագրած կ'ըլլամ» . . . »

Եւ այս գիտութիւնով ալ մատնանիւ կ'ընէ Մարաշէն 80 քիլօմէթր դէպի արեւելք, Ալիւրտաղի կիրճին մօտերը, այժմ Կէօլ—Պաշը կոչուած երեք լիճերուն վրայ տիրապետող լեռնադաշտ մը, որ պատշաճ կը նկատուի Մով—Դղեակին վայր մը ըլլալու:

Երբ պատմական յայտնի ցուցմունքներ կան Մով—Դղեակին տեղագրութեան համար, այլեւս պէտք է անոնցմով միայն դրաղիլ:

Ամէնէն յառաջ խնդիրը լինի կամ ծովով վրայ չէ: Մով—Դղեակը շինուած է բնականէն ամուր ցամաքային ժայռի մը կամ՝ Ալիւրտաղի բառով «քարաբերդի» մը վրայ (*): Ասիկա զարմանալի երևոյթ մը չէ: —Զէյթունի մօտիկ լեռ մը կայ, որ Մով կը կոչուի (Սիւտան, էջ 180):

Յետոյ մեր յիշած երեք գլխաւոր պատմական աղբիւրներէն վերջինին մէջ Մով—Դղեակին աշխարհագրական դիրքը այնքան

որոշ կերպով բացատրուած է որ պէտք է կանգ առնել հոն, և այդ պատմական ցուցմունքներէն առաջնորդուելով մատնանիւ ընել փնտառուած տեղը:

Այս պատմական աղբիւրը կ'ըսէ մեզի՝ թէ այն առնները Բամայեղեանք արեւելքէն արշաւելին միւնչեալ ի սանմեսն Եփրատ, առին Եղեւթա քաղաքը, որուն կը տիրէր աստուածասէր Կոման Ճօսլին, առին նաեւ (անշուշտ Եփրատ անցնելով և դէպի արեւմուտք արշաւելով) Մարաշ քաղաքը Մեծն Անտիօքի աշխարհէն:

Թէ և Հայոց սուրբ հայրապետները վերատարուած էին իրենց բնիկ աշխարհէն, ուր Շիրականի (=Անի) մէջ էր յառաջ երկրագոյն աթոռը, բայց այն առնները Տէր Դրիգորիս կաթողիկոս, իր տեղեկաւորայ եղբոր ներսէսին (Շնորհալի) հետ, իրենց բնակութիւնը հաստատած էին, յերկրին Անիտիւ, ի զատուած Տրիպոլի, ի փոխադրոյն պղծակն Մով կոչեալ, և կ'աղօթէին առ Տէր որ զիրենք փրկէ . . . Բայց տեսնելով Հայոց ոչմիայն տիրութիւնը, վախճան մնալ ի նախասացեալ Դղեակին Մով, որովհետեւ այնքան ամուր չէր. այդ պատճառաւ ուզեցին արեւելք անցնիլ՝ Վրաստանի իշխաններուն և Ափսաղաց թագաւորին քով: Սակայն զթած Տէրը, որ միշտ արդարներուն ձեռքէն կը բռնէ . . . անոնց պարգեւեց Հրատմակայ անմատչելի ամրոցը, Եփրատ գետին ափը, Եղեւթոյ Կոման Ճօսլինին աստուածասէր Տիկնոջ միջոցաւ», և այլն (Սոփիւր, ԺԴ. էջ 45—48):

Այս ցուցմունքները այնքան յատուկ, այնքան ճշգրիտ, այնքան անվիճելի են ու անաւարկելի՝ որ պարտք կը գնեն պատմութեան ուսանողներուն և ուսումնասիրողներուն վրայ, ատենց (այդ ցուցմունքներուն) համեմատ հետազոտել Մով զղեակին տեղը. այսինքն՝ Անիտիւ կոչուած երկրին (այժմ՝ Անրախ), Տրիպոլի զատուած (այժմ՝ Տիւրքի, թէ՛ գլխով անուն և թէ՛ լեռան Անթէպի մօտիկ) մէջ է փնտառուած զղեակը՝ Մով կամ Մովլա (այժմ՝ Սոփ):

Մենք ստիկա հաստատուած ենք մանր հետազոտութեամբ և փարատած՝ Մով կամ Մովլէն (լիճ) յառաջ կ'ընեն շփոթը, Խարբերդի Կիօնիսին հետ, և մեր հետազոտութեան արդիւնքը ընդունած են գերմանացի գիտնական Հիւպման (Ազգ.

(*) Թո՛ղ որ ժամանակին լեռն մըն ալ կար հոն, որ յետոյ անյայտացաւ երկրաբանական պատճառներով: